

“*Muvelleh*” Kavramı Üzerine

EYÜP ÖZTÜRK
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
eypoz@mynet.com

Öz

7./13. yüzyıla ait tasavvuf ve tarih kaynaklarında görülmeye başlanan “*muvelleh*” kavramının kimleri kapsadığına dair bu kaynaklarda çok açık ifadeler yoktur. Ancak *muvelleh* diye nitelenen dervişler incelendiğinde, bunların tasavvufun yerleşik inanç ve uygulamalarına muhalif tavırlar sergileyen dervişler olduğu anlaşılmaktadır. *Muvelleh* terimi, sadece Kälenderî, Hâydarî, Rifâî tarikatlarına mensup sûfiler için değil, bunların dışında belli bir tarikata mensup olmayan *mezcûb* nitelikli dervişler için de kullanılmıştır. Dolayısıyla *muvelleh* kelimesinin, iddia edildiği üzere belli bir tarikatın mensuplarını işaret etmediği, hangi tarikata bağlı olursa olsun, yerleşik inanç ve yaşam biçimine muhalif tavırlar sergileyen bütün derviş gruplarını kapsadığı ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Muvelleh, Kälenderîlik, Hâydarîlik, Rifâîlik, Tasavvuf

Abstract

On the Concept of “*Muwallah*”

This article explores the meaning of the word ‘*muwallah*’ that seems to have first appeared in the 7th/13th century Sufi and history texts. However, these texts do not explicitly state which groups of Sufis were meant by this term. Investigation of the dervishes who were designated as *muwallah* reveals the fact that they were Sufis whose behaviors and conducts deviated from the practices of Islam and orthodox Sufism. The term was commonly used to describe both the Sufis affiliated with Qalandariyya, Hâydariyya and Rifâ’iyya and those *majdhûb* dervishes who were not affiliated with any of the Sufi orders. It becomes clear from the analysis of the use of the term *muwallah* that, unlike some scholars who argue for its peculiarity to Qalandariyya, the term is not restricted to a certain order. Rather, it was used in a way to include all types of dervishes who acted and lived in ways contrary to the established doctrines and practices regardless of their affiliation.

Keywords: Muwallah, Qalandariyya, Hâydariyya, Rifâ’iyya, Taşawwuf

1. Giriş

7-8./13-14. yüzyıla ait tasavvuf ve tarih kaynaklarında bazı sûfi zümreleri için *muvelleh* şeklinde bir tanımlama yapıldığı görülmektedir. Bu kaynaklar incelendiğinde *muvelleh* adı verilen sûfilerin çoğunlukla Şam bölgesinde yoğunlaştığı göze çarpmaktadır. Esasında bu sûfilere bahseden kaynaklar oldukça az sayıdadır. Bununla birlikte, sınırlı sayıdaki kaynağın yaptığı atıflara dayanarak, *muvelleh* adı verilen sûfilerin dönemin toplum hayatında oldukça etkin bir şekilde var olduklarını düşünmek mümkündür. Çeşitli nedenlerle bu dervişlerin varlıkları, yaygınlıkları ile doğru orantılı bir şekilde dönemin kaynaklarına yansımamıştır. Bu sebeple, gerek klasik tasavvuf ve tarih kaynaklarında ve gerekse modern araştırmalarda kavramın ortaya çıkışı, anlam çerçevesi ve hangi derviş gruplarını içerdiği gibi hususlarda bir belirsizlik durumu söz konusudur.

7./13. yüzyıl, İslâm dünyasının siyasî, kültürel ve dinî alanlarda temelde Moğol istilasının tetiklediği büyük değişim ve dönüşüm hareketlerine maruz kaldığı bir zaman dilimi olmuştur.¹ *Muvelleh* kavramının ilk ortaya çıktığı ve yaygınlaştığı Şam bölgesi, bu etkileşimlerin en yoğun şekilde hissedildiği ve buradan İslâm dünyasının diğer kültür çevrelerine aktarıldığı kavşak noktalarından biridir. Bu durum göz önüne alındığında, *muvelleh* kavramının içeriği ve gelişimi hakkında bilgi sahibi olmanın, İslâm dünyasının önemli kavşak noktalarındaki kültürel, dinî ve tasavvufî yapıyı anlamak açısından önem arz ettiği ortaya çıkmaktadır.

2. *Muvelleh* Kelimesinin Sözlük Anlamı

Muvelleh kelimesi Arapça *veleh* kökünden türetilmiştir. *Veleh* kelimesi ise, sözlüklerde hüznün, şiddetli vecd, üzüntü, sevinç veya korkudan dolayı aklın gitmesi, hayrete düşmek, çılgına dönmek, kendini kaybetmek gibi anlamlara gelmektedir.² Tasavvuf ıstılahlarına dair bir sözlükte ise *veleh* kavramı sersemlik, şaşkınlık, hayret, aşkın deli divane etmesi gibi anlamlarla

¹ Moğol istilasının İslâm dünyasında yaptığı tahribat ve dönüşüm hakkında geniş bilgi için bkz. H. Ahmed Özdemir, *Moğol İstilas: Cengiz ve Hülagü Dönemleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2005).

² Ebü'l-Fağl İbn Manzûr, *Lisānu'l-Arab* (Beyrut, tsz.), c.13, s.561; Murtaḍā ez-Zebīdī, *Tācu'l-Arūs min Cevāhiri'l-Kāmūs* (Mısır, 1306), c.9, s.421; Ebü'l-Hasen İbn Sīde, *el-Muḥkem ve'l-Muḥītu'l-A'zam fi'l-Luğa*, tah. 'Abdussettār Aḥmed Ferrāc (Kahire: Ma'hedu'l-Maḥtūtāt bi-Cāmi'ati'd-Duveli'l-'Arabiyye, 1968), c.4, s.308; E. W. Lane, *An Arabic-English Lexicon* (Cambridge: The Islamic Texts Society, 1984), c.2, s.3060; Muştāfā b. Şemsuddīn el-Ḳarāḫişārī, *Aḫṫer-i Kebīr* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1310), c.2, s.442.

karşlanmıştır.³ Kelimenin *tef'îl* babındaki “*vellehe*” formuna sadece Modern Arapça sözlüklerde rastlanmaktadır. Bu sözlüklerde *vellehe* kelimesine çığına çevirmek, ne yaptığını bilmez hale düşürmek gibi anlamlar verilmiştir.⁴ Bu itibarla, *ism-i mef'ûl* kalıbında gelen *muvelleh* kelimesini, aşk veya üzüntüden dolayı kendini kaybetmiş, çığına dönmüş kişi olarak tanımlamak mümkündür.⁵

3. Kavramın Kapsamı ve Gelişim Süreci

Kavramın kökü olan *veleh* tabiri, tasavvufî bir makam olarak 7./13. yüzyıldan çok önce tasavvuf literatüründe kullanılmıştır. Örneğin Ca'fer eş-Şâdık ruhun makamlarından bahsederken kavrama atıf yapmış; ruhun on iki menzili olduğunu belirterek bu menzillerin sonuncu ve en üst makamı olarak *veleh* makamına işaret etmiştir. Hâllâc-ı Manşûr da Ca'fer eş-Şâdık'ın ruhlara dair makamlarını, ondan ıktibas ederek kullanmıştır.⁶ Kavramın farklı özelliklere sahip bir derviş grubunu işaret eden *muvelleh* şekliyle kullanımına ise, tesbit edebildiğimiz kadarıyla, 7./13. yüzyıl eserlerinde rastlanmaktadır. Dönemin Ebû Şâme el-Mağdisî (ö.675/1276-7) ve Şafıyyuddîn İbn Ebî'l-Manşûr (ö.682/1283) gibi müelliflerinin eserlerinde *muvelleh* ifadesi sıkça görülmektedir.⁷ Ancak *muvelleh* kelimesinin toplum hayatındaki varlığını daha önceye götürmek gerekmektedir. Zira bir terimin yaygınlaşarak kitaplara geçmesi zaman gerektiren bir hadisedir. Bu itibarla, terimin en azından 6./12. yüzyıldan itibaren toplum hayatında belirmeye başlamış olduğu düşünmek mümkündür.

³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet, 1991), s.519.

⁴ Bkz. Louis Maluf, *el-Muncid fi'l-Luğa ve'l-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-Maşrik, 1986), v-1-h maddesi, s.918; Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic* (London & Beyrut: Librairie du Liban, 1974), ss.1098-1099; Arif Erkan, *el-Beyân: Arapça-Türkçe Büyük Sözlük* (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2006), s.1253.

⁵ Sözlüklerde çoğunlukla *vellehe* kelimesi geçmekte, *muvelleh* kelimesine değinilmemektedir. *Muvelleh* kelimesine yer veren Steingass, kelimenin ‘çok üzölmüş, şaşkına dönmüş’ anlamlarına geldiğini belirtmiştir. Bkz. F. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary* (Beyrut: Librairie du Liban, 1998), s.1348. Ayrıca kavramın *muvellih* şeklinde *ism-i fâ'il* kalıbında kullanımına da rastlanmaktadır. Bkz. John Renard, *Historical Dictionary of Sufism* (Lanham: The Scarecrow Press, 2005), s.271. Ancak *meccûb*, *meccûn* gibi hemen hemen aynı anlamdaki kavramların *ism-i mef'ûl* kalıbında kullanılmasını esas alarak biz *muvelleh* kullanımının daha doğru olduğunu düşünmekteyiz.

⁶ Louis Massignon, *Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu*, terc. Mehmed Ali Aynî, haz. Osman Türer & Cengiz Gündoğdu (İstanbul: Ataç Yayınları, 2006), s.86. Eser Massignon'un *Essai sur les origines du lexique technique de la mystique musulmane* isimli kitabının 4. ve 5. bölümlerinin çevirisidir.

⁷ Bkz. Ebû Şâme el-Mağdisî, *Terâcimu Ricâli'l-Ķarneyni's-Sâdis ve's-Sâbi'*, tah. MuĶammed Zâhid el-Keşerî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1974), ss.146, 202, 203; Şafıyyuddîn İbn Ebî'l-Manşûr, *Risâle*, tah. Denis Gril (Kahire: Institut Français d'Archéologie Orientale, 1986), ss.84-89.

Muvelleh tabirinin ilk kullanıma girmesi Şam merkezli olarak gözükmektedir. Kavram ilk olarak bu bölgedeki sûfilere verilen bir ad olarak ortaya çıkmış,⁸ daha sonraki zamanlarda da yoğunlukla doğduğu yer olan Şam'da kullanılmış ve yaygınlık kazanmıştır. Kaynaklarda *muvelleh* sıfatı verilen sûfilerin çoğunluğu Şam'da yaşamaktadır. Ancak Şam dışında da kavramın kullanımına rastlanmaktadır. Örneğin İbn Ebî'l-Manşûr'un eserinde Mısır'da yaşayıp *muvelleh* diye nitelenen çok sayıda derviş hakkında bilgi verilmektedir.⁹ Ahmedî'nin (ö.815/1413) 792/1390 yılında tamamladığı *İskender-nâme*'sinde kavrama atıf yapmasından tabirin bir süre sonra Anadolu coğrafyasında da kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır.¹⁰ Yine Digby'nin bildirdiğine göre, 7./13. asırda Hindistan'a gelen derviş grupları içerisinde *muvelleh* dervişler de vardır.¹¹ *Muvelleh* sıfatını taşıyan dervişlerin çevre bölgelere yayılması ile kavramın Şam bölgesi dışında da tanınır olduğu anlaşılmaktadır.

Muvelleh kavramının hangi derviş gruplarını içine aldığı hususunda bir belirsizlik söz konusu olduğunu ifade etmek gerekir. Belirsizliğin temel nedeni, tasavvuf literatüründe kavramın net bir tanımının yapılmamış olmasıdır. Kavram, tasavvuf ve tarih kitaplarında tanımı yapılmadan birtakım dervişlerin sıfatı olarak yer almıştır. Bu sebeple, ancak bu sıfatla tavsif edilen dervişlerin özelliklerine bakılarak hangi derviş gruplarını kapsadığı hakkında fikir yürütmek mümkün olabilmektedir.

Ancak burada önemle belirtmek gerekir ki, gerek tarih kaynaklarında ve gerekse sûfî literatüründe *muvelleh* sıfatı çok yaygın olarak kullanılmamıştır. Bu durum, terimden ne anlaşılması gerektiği ile ilgili belirsizliğin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Kavramın kaynaklara yeterince yansımamasının iki muhtemel sebebi vardır. Birincisi, *muvelleh* adı verilen dervişleri halk ve ulemanın *mezzûb*, *meznûn* gibi başka isimlerle de vasıflandırmış olması ve bu sebeple *muvelleh* özellikleri taşıyan kişilerin bu isimlerle kaynaklara yansımaları ihtimalidir. İkinci ihtimal ise, bu dervişlere bakış hususunda ulema ile halk arasında var olan farklılığa dayanmaktadır. Zira *muvelleh* kavramına yapılan atıflar, velilik ile delilik ithamları arasında

⁸ Joseph W. Meri, *The Cult of Saints among Muslims and Jews in Medieval Syria* (Oxford: Oxford University Press, 2002), s.92.

⁹ Bkz. İbn Ebî'l-Manşûr, *Risâle*, ss.84-89.

¹⁰ Ahmedî, *İskender-Nâme*, haz. İsmail Ünver (Ankara: TDK Yayınları, 1983), v.37b.

¹¹ Bkz. Simon Digby, "Qalandars and Related Groups-Elements of Social Deviance in the Religious Life of the Delhi Sultanate of the Thirteenth and Fourteenth Centuries," Yohanan Friedmann (ed.), *Islam in Asia*, c.1, *South Asia* (Kudüs: Magnes Press, 1984) içinde, ss.60-108.

bir gidiş gelişi resmetmektedir. Onlar halk tarafından veli kabul edilerek aşırı şekilde itibara mazhar olmuş, ancak ulema çoklukla onların deli oldukları ithamında bulunmuştur.¹² Dolayısıyla ulemanın toplum hayatında var olan çok sayıda *muvelleh* dervişi delilik ithamı nedeniyle küçümseyerek eserlerine almaktan imtina etmiş olmaları da ihtimal dahilindedir.

Ulemanın ithamlarına rağmen gerek yaşadıkları zaman diliminde, gerekse vefatlarından sonra, halk tabakasının onlara olan ilgisi devam etmiştir. Kaynaklar özellikle vefat ettikleri zaman *muvelleh* dervişlerin cenazelerinin çok yoğun bir ilgiye mazhar olduğunu ifade etmektedir.¹³ Ulemanın genelinde *muvelleh* dervişlere karşı olumsuz bir bakışı olmakla birlikte, bazı saygın ilim adamlarının bu dervişlere itibar ettiğine dair bilgiler de bulunmaktadır. Örneğin Şihâbuddîn es-Suhraverdî (ö.587/1191), Şam’a geldiğinde ünlü bir *muvelleh* olan ‘Alî el-Kurdî’yi ziyaret etmek istemiştir. Etrafındaki insanlar ‘Alî el-Kurdî için “o namaz kılmaz ve avret yerleri açık gezer” diyerek es-Suhraverdî’yi ziyaretten vazgeçirmeye çalışmışlar, ancak o görüşmek için ısrarcı olmuştur. Ziyaret için yanına gidildiğinde, ‘Alî el-Kurdî, es-Suhraverdî’yi görür görmez avret yerlerini açarak uygunsuz davranışlarda bulunmuştur. Bu tavrına rağmen es-Suhraverdî onunla sohbet etmiş ve beraber yemek yemiştir.¹⁴

Muvelleh dervişler, vefat ettiklerinde genellikle Şam’da mübarek bir dağ olarak kabul edilen Cebel Kâsiyûn’da¹⁵ kendilerine mahsus bir yer olan ‘muvellehler türbesi’ne (*turbetu’l-muvellehîn*) defnedilmişlerdir. Yaşarken oldukları gibi vefat ettikleri zaman da aşırı ilgiye mazhar olmuşlar ve kabirleri halk tarafından ziyaret merkezi haline getirilmiştir.¹⁶

Halkın teveccühü bu dervişlerin toplumda var olmasının en önemli sebebidir. Bu ilgiye bağlı olarak, *muvelleh* teriminin oldukça uzun sayılabilecek bir zaman zarfında varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

¹² Bkz. Meri, *The Cult of Saints*, ss.92, 99.

¹³ Şemsuddîn ez-Zehebi, *Târîhu’l-İslâm ve Vefeyâtu’l-Meşâhîr ve’l-A’lâm* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1998), sene: 651-660, ss. 329-330; Şemsuddîn İbnü’l-Cezerî, *Târîhu Havâdisi’z-Zamân ve Enbâ’ihî ve Vefeyâtu’l-Ekâbir ve’l-A’yân min Ebnâ’ihî*, thk. ‘Umer ‘Abdusselâm Tedmurî (Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Asriyye, 1998), c.2, s.362; ‘Alemuddîn el-Kâsim b. Muhammed el-Birzâlî, *Târîh* (Yazma), Topkapı Sarayı Kütüphanesi-III. Murad, no.2951-2, c.2, vv.98a-98b.

¹⁴ İbn Ebî’l-Manşûr, *Risâle*, s.36; Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü’l-Üns min Hadarâti’l-Kuds*, terc. Lâmi’î Çelebi, haz. Süleyman Uludağ & Mustafa Kara (İstanbul: Marifet, 2005), ss.795-796.

¹⁵ Ebü Bekr b. ‘Abdullâh el-Bedrî, *Nuzhetu’l-Enâm fî Mehâsini’ş-Şâm* (Yazma), Süleymaniye Kütüphanesi-Atıf Efendi, no.1940, v.81b.

¹⁶ Ebü’l-Fidâ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, tah. Şidkî Cemîl el-‘Atfâr (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1996), c.8, s.617; İbnü’l-Cezerî, *Târîh*, c.1, s.311; c.2, s.362.

Mesela 10./16. yüzyıl tarihçilerinden İbn Tülün'un (ö.953/1546-7) eseri incelendiğinde, Şam ve Mısır bölgelerinde yaşayıp *muvelleh* diye nitelenen çok sayıda dervişin olduğu görülmektedir.¹⁷ Yine 12-13./18. yüzyıl tarihçilerinden el-Murādī'nin (ö.1206/1791-2) eserinde de *muvelleh* sıfatını taşıyan sūfîlerden bahsedilmektedir.¹⁸ Dolayısıyla kavramın uzunca sayılabilecek bir müddet var olmasını, en azından bu kavramsal sürekliliği sağlayacak kadar bir toplumsal yaygınlık ile açıklamak gerekmektedir.

Muvelleh sıfatı verilen dervişlere bakıldığında, terimin Kälenderîler ve Haydarîler gibi tasavvufî meşrepleri itibarıyla muhalif karakterli dervişleri tasvir ettiği anlaşılmaktadır. Kapsam ile ilgili belirsizlik, terimin bütün muhalif karakterli derviş gruplarını kapsayıp kapsamadığı, bütünü kapsamıyorsa hangi derviş gruplarını içine aldığı hususundadır. Terim bazen özel bir derviş grubunun isminden ziyade, bir sıfat veya bir lakap olarak değerlendirilmeyi haklı çıkaracak çağrışımlara yol açacak şekilde kullanılmıştır. Özellikle Kälenderîlik tarikatına mensup olduğunu bildiğimiz bazı dervişler için zaman zaman kullanılması, '*muvelleh*'in sadece Kälenderî dervişleri için kullanılan bir sıfat olduğu yorumuna yol açmıştır. Ahmet Yaşar Ocak, *muvelleh* kavramının Kälenderîleri işaret ettiği ve onlar için kullanılan bir lakap olduğu kanaatinde. Suleymân et-Turkmânî¹⁹ gibi, namaz kılmayan, oruç tutmayan dervişlerin *muvelleh* sıfatını taşımasından hareketle bu kaniya varan Ocak,²⁰ *muvelleh* diye nitelenen Hüseyn el-Muvelleh et-Turkmânî adlı bir başka sūfînin Kälenderîlere mahsus olan "*çehâr darb*" uygulamasını öne çıkararak, bununla kavramın Kälenderîleri işaret ettiği iddiasını desteklemektedir.²¹

Aslında *muvelleh* ifadesinin Kälenderîler için kullanıldığına dair bunlar dışında başka örnekler de bulunabilir. Mesela İbnu's-Serrâc (ö.747/1346-7), Kälenderî meşrepli bir derviş olduğu konusunda şüphe olmayan Barak Baba'yı *veleh* kavramı ile ilişkilendirmiştir.²² İbn Hacer el-Asşalânî

¹⁷ Bkz. Şemsuddîn İbn Tülün, *Mufâkehete'l-Hillân fi Havâdişi'z-Zamân*, tah. Hâlıl el-Manşûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), ss.265, 313, 403, 405.

¹⁸ Muhammed Hâlıl b. 'Alî el-Murâdı, *Silku'd-Durer fi Ayâni'l-Karni's-Sânî 'Aşar* (Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye,1988), c.3, s.230.

¹⁹ Suleymân et-Turkmânî için bkz. Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, s.794.

²⁰ Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kälenderîler (XIV-XVII Yüzyıllar)* (Ankara: TTK Yayınları, 1999), ss.35-36.

²¹ Bkz. Ocak, *Kälenderîler*, ss.35-36. Hüseyn el-Muvelleh et-Turkmânî için bkz. Hâlıl b. Aybek eş-Şafedî, *Ayânu'l-Aşr ve A'vânu'n-Naşr*, tah. 'Alî Ebü Zeyd (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âşır, 1998), c.2, ss.293-294.

²² 'İzzuddîn İbnu's-Serrâc, *Teşvîku'l-Ervâh ve'l-Kulüb ilâ Zikri 'Allâmi'l-Guyüb* (Yazma), Süleymaniye Kütüphanesi-Amcazâde Hüseyin Paşa, no.272, v.197a.

(ö.852/1449) Haydarîliğin kurucusu olan Şeyh Haydar'ı *muvelleh* olarak tanıtmıştır.²³ Yine İbnu's-Serrâc'ın *muvelleh* diye bahsettiği Ebû Bekr el-Ya'fûrî isimli bir şeyhin giyim kuşamı hakkında verdiği bilgiler onun bir Kâlederî veya Haydarî dervişi olduğu izlenimini vermektedir. İbnu's-Serrâc'ın dediğine göre, el-Ya'fûrî dışarıdan bakıldığında “bir ayı” olduğunu düşündürebilecek kocaman ve acayip elbiseler giyip dolaşan birisidir.²⁴ Bu tarz elbiseler giymek genelde Kâlederî ve Haydarî dervişlerinde görülen bir uygulamadır. Benzer şekilde *muvelleh* kavramını Kâlederîlerle ilişkilendirebilecek örnekleri çoğaltmak mümkündür. Doğal olarak bunlardan *muvelleh* ifadesinin Kâlederî ve Haydarî dervişlerini içine aldığı sonucuna ulaşılabilir. Fakat tabir sadece Kâlederîler için kullanılmamıştır; başka derviş grupları için kullanıldığına dair örnekler de söz konusudur.

Kâlederîlik dışında bu konuda öne çıkan tarikat muhalif dervişlerle yakın ilişkileri olan Rifâ'îlik tarikatıdır. Bu tarikatın içerisinde çok sayıda *muvelleh* diye nitelenen derviş ve şeyh bulunmaktadır. Bu konuda İbnu's-Serrâc'ın tarikata mensup birisi olarak yapmış olduğu şahitlik ve beyanları, Rifâ'îlik tarikatının bu yönüne net bir şekilde işaret etmesinden dolayı özellikle önem arz etmektedir. O, Rifâ'îlik tarikatında çok sayıda *muvelleh* olduğunu ifade etmekte ve Şeyh Tâcuddîn er-Rifâ'î, Şeyh 'İzzuddîn er-Rifâ'î, Şeyh Şâlih Belenduz er-Rûmî gibi kendi yaşadığı zaman diliminde öne çıkan Rifâ'î şeyhlerinin ya kendilerini ya da müridlerini *muvelleh* olarak adlandırmaktadır.²⁵ İbnu's-Serrâc dışında dönemin ünlü âlimi İbn Teymiyye (ö.728/1328) de Şam'da mücadeleye giriştiği Rifâ'îlik tarikatı mensuplarını sıklıkla “*muvellehûn*” tabiri ile tanımlamıştır.²⁶ Yine dönemin tarihçilerinden el-Birzâlî (ö.739/1339), 707/1308 tarihinde vefat eden Şam bölgesindeki önemli Rifâ'î şeyhlerinden Şeyh Şâlih Muḥammed el-Vâsiṭî er-Rifâ'î'nin *muvelleh* olduğuna işaret etmiştir.²⁷ Bu örnekler Rifâ'îlik tarikatında çok sayıda dervişe *muvelleh* sıfatı verildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Bu verilen örnekler *muvelleh* tabirinin Kâlederîlik, Haydarîlik ve Rifâ'îlik tarikatı mensupları için kullanıldığı konusunda herhangi bir şüphe

²³ İbn Hacer el-'Askalânî, *Tabşîru'l-Muntebih bi-Tahrîri'l-Muṣtebih*, tah. Muḥammed 'Alî en-Neccâr & 'Alî Muḥammed el-Becāvî (Beyrut: el-Mektebetu'l-'İlmiyye, tsz.), c.2, s.519.

²⁴ İbnu's-Serrâc, *Tuḥfâhu'l-Ervâḥ ve Miftâhu'l-Erbâḥ* (Yazma), Princeton Üniversitesi Kütüphanesi-Robert Garrett Bölümü, no.97, v.184a.

²⁵ Bu atıflar için bkz. İbnu's-Serrâc, *Teşvîk*, vv.122a, 149b, 192b, 222b-223a.

²⁶ Taḳiyyuddîn İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, tah. 'Abdurrahmân b. Muḥammed b. Kâsim (Medine, 2004), c.11, ss.455, 467.

²⁷ El-Birzâlî, *Târîḥ*, v.126a.

bırakmayacak kadar nettir. Bunun yanında bazı kaynakların kullanımı, tabirin bu tarikatlar dışında bağımsız bir derviş grubunu da işaret ettiğini ihsas etmektedir. 8./14. yüzyılda Anadolu topraklarında Aḫmedī tarafından kaleme alınan *İskender-nāme*'nin bir dizisinde *muvelleh*, *Ḳalenderī* ve *Ḥaydarī* dervişler ile beraber, fakat bağımsız bir derviş grubu olarak yansıtılmaktadır.²⁸ Yine Simon Digby, 7./13. asırda Hindistan'a gelen dervişleri incelediği makalesinde *Ḳalenderīleri*, *Ḥaydarīleri* ve *Cavlaḳīleri* zikrettikten sonra, dördüncü grup olarak *muvelleleri* sayarak, onları bağımsız bir derviş grubu olarak zikretmektedir.²⁹ Bu ifadelerde bahsedilen *muvelleler*, tarikat bağı olmayan dervişlerden oluşmuş olsa gerektir. Aslında kaynaklarda *muvelleh* kavramıyla ilişkilendirilen dervişler içinde sayıca en fazla olanı, herhangi bir tarikat bağına açıkca atıfta bulunulmayan, bir nevi bağımsız nitelikteki bu dervişler grubudur. 7./13. yüzyılda Şam bölgesinde yaşayan *muvelleh* dervişlerle ilgili verilen bilgilere göz attığımızda, durum net olarak gözükecektir. Bu dervişler hakkında herhangi bir tarikat bağı zikredilmemekte, başıboş yaşayan, herhangi bir ikamet yeri olmayan, dış görünüş itibarı ile pejmürde bir hali olan dervişler tasvir edilmektedir. Şam'daki en ünlü *muvelleh* olan Yūsuf el-Ḳamīnī hakkında *ez-Zehbī* (ö.748/1348) şunları söylemektedir:

Şam'da meşhur bir şeyhtir. İnsanların onun hakkında hüsn-i itikatları vardı. Şeytanların sığınakları olan *ḳamīn*lerde (külhan) ve mezbeleliklerde barınırdı. Yerlerde sürünen elbiseler giyer, idrarı üzerine bulaştırır, yalın ayak yürür ve yürüyüşünde yalpalardı. Elbisesinin eteği uzun ve başı açıktı. Uzun sükutları vardı. Mehabet ve *veleh* sahibi idi. Nūruddīn'in hamamının *ḳamīn*inde barınırdı.³⁰

Ez-Zehbī dışındaki diğer kaynaklar da onun, necasetlerin üzerinde oturan, kirli pasaklı elbiseler giyen, pisliklerden temizlenmeyen, namaz kılmayan, oruç tutmayan biri olduğunu vurgulamaktadır.³¹ Dönemin Şam'da

²⁸ “Hem Müvellih hem Kalender Ḥaydarī, Gebr ü Tersā vü Yahūd u Hayberī.” Bkz. Aḫmedī, *İskender-Nāme*, v.37b.

²⁹ Digby, “Qalandars and Related Groups,” s.61.

³⁰ *Ez-Zehbī, Tārīḫü'l-İslām*, sene: 651-660, ss.329-330.

³¹ Bedruddīn el-'Aynī, *İḳdu'l-Cumān fī Tārīḫi Ehli'z-Zamān*, tah. Muḫammed Muḫammed Emīn (Kahire, 1987), c.1, ss.226-227; İbn Ebī'l-Manşūr, *Risāle*, ss.14-15; İbn Faḳlullah el-'Umerī, *Mesālikü'l-Ebşār fī Memālikü'l-Emsār: Ṭavā'ifu'l-Fuḳarā' eş-Şüfiyye*, tah. Bessām Muḫammed Bārūd (Abu Dabi: el-Mecma'u's-Şekāfi, 2001), c.8, ss.242-243. Bu tasvirler, müelliflerin onun bir velî olduğunu kabul etmesini zorlaştırmaktadır. İbn Keşīr “Onun keşf ve kerametleri zikredilse de bunlar hezeyan ehlinin hurafeleridir” der ve benzer şeylerin *meccūn* ve *muvelle*lerden nakledildiğini dile getirerek bunların evliyadan sayılmaması gerektiğine işaret eder. Bkz. İbn Keşīr, *el-Bidāye ve'n-Nihāye*, c.9, s.185.

ikamet eden bir diğer ünlü *muvellehi* İbrâhîm b. Sa'îd eş-Şağûrî'dir. O da kaynaklarda namaz kılmayan, oruç tutmayan, temizlik alışkanlığı olmayan birisi olarak tanıtılmıştır.³² Hatta İbn Keşîr namazı terk ettiği ve pislikleri karıştırdığı için, İbn Teymiyye'nin ondan tevbe etmesini istediğini ve fiilî olarak onu darb ettiğini zikretmektedir.³³ *Muvelleh* 'Alî el-Kurdî için zikredilenler de benzer şekildedir. O, kaynaklarda namaz kılmayan, oruç tutmayan, pislikler içerisinde yaşayan, yalın ayak dolaşan birisi olarak yansıtılmıştır.³⁴ Onunla Şam'da bir camide karşılaşan İbn Ebî'l-Manşûr, onun azametli bir yapısı olduğunu ve kafasında ilginç bir başlık bulunduğunu zikretmektedir.³⁵ Süleymân et-Turkmânî el-Muvelleh de üzerinde pis elbiseler bulunan, namaz ve orucu olmayan, az konuşan, sokak köpekleri ile beraber yaşayan birisi olarak tanıtılmaktadır.³⁶

Kaynaklarda, zikrettiklerimiz kadar meşhur olmayan ve tarikat bağı bulunmayan başka *muvelle* dervişler hakkında da kısa bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler çok kapsamlı olmamakla birlikte, onlara neden *muvelle* denildiğini açıklar niteliktedir. Bu dervişlerin tasvirine baktığımızda, diğerlerine benzer şekilde, toplumun yaşam biçimine ve yaygın dinî pratiklere bariz bir muhalif tavrın öne çıktığı görülmektedir. 'Abdullâh Aybek el-Muvelleh az konuşan, avret mahallini örtmeyen, ramazan orucu tutmayan bir dervıştır.³⁷ Muvelleh 'Ammâr el-Meşriki boyuna deve kemiklerini asarak dolaşmaktadır.³⁸ Muvelleh Aḥmed'in öne çıkan özelliği çokca gülmesi, namazı bile gülerek kılmasıdır.³⁹ Muvelleh Ziyâde'de paraya karşı muhalif bir duruş öne çıkmaktadır.⁴⁰ Muvelleh Ḥasen el-Kurdî, yalın ayak dolaşıp necaset ve pisliklerle hemhal olan birisi olarak tanıtılmaktadır.⁴¹ Bazı *muvelle* dervişlerin toplumdan uzak yaşaması nedeni

³² Ez-Zehbî, *el-İber fî Haberî Men Ğaber*, tah. Ebü Hâcer Muḥammed Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1985), c.3, s.343; İbn Keşîr, *el-Bidāye ve'n-Nihāye*, c.9, s.185; Ebü'l-Felâh İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zehb fî Aḥbâri Men Zehb* (Beyrut: Dâru lḥyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, tsz.), c.5, s.366.

³³ İbn Keşîr, *el-Bidāye ve'n-Nihāye*, c.9, s.370.

³⁴ Ebü Şâme, *Terâcim*, s.146; Muḥammed b. Şâkir el-Kutubî, *'Uyûnu't-Tevâriḥ* (Yazma), Süleymaniye Kütüphanesi-Karaçelebizâde, no.4439, v.68a; İbn Keşîr, *el-Bidāye ve'n-Nihāye*, c.8, s.617.

³⁵ İbn Ebî'l-Manşûr, *Risâle*, s.14-15.

³⁶ Ez-Zehbî, *el-İber*, c.4, s.39; İbn Keşîr, *el-Bidāye ve'n-Nihāye*, c.9, ss.321-322; Ebü'l-Meḥâsin İbn Tağrîberdî, *el-Menhelu's-Şâfi ve'l-Mustevfi ba'de'l-Vâfi*, tah. Muḥammed Muḥammed Emîn (Kahire: el-Hey'etu'l-Mişriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, 1984), c.6, s.61; el-Birzâlî, *Târîḥ*, c.2, vv.219b-220a.

³⁷ Zeynuddîn İbnu'l-Verdî, *Tetimmetu'l-Muḥtaşar fî Aḥbâri'l-Beşer*, tah. Aḥmed Rif'at el-Bedrâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rîfe, 1970), c.2, s.415.

³⁸ EL-'Aynî, *'İkdu'l-Cumân*, c.4, s.150.

³⁹ İbn Ebî'l-Manşûr, *Risâle*, s.88.

⁴⁰ İbn Ebî'l-Manşûr, *Risâle*, s.87; el-Birzâlî, *Târîḥ*, c.2, v.97b-98b.

⁴¹ İbn Keşîr, *el-Bidāye ve'n-Nihāye*, c.9, s. 367.

ile bu sıfatı aldığı anlaşılmaktadır. Muvelleh Muhammed, gece gündüz dağlarda dolaşmakta, Muvelleh Haş'am yaz kış bir mekanı olmadan dışarıda, halktan uzak bir şekilde yaşamaktadır. Her iki *muvelleh* dervişin namazlarını kıldığı özellikle vurgulanmaktadır.⁴² Muvelleh 'İzzuddin, eski elbiselerle dolaşan biri olarak yansıtılmaktadır.⁴³ İbn Ebî'l-Manşûr'un Mısır'da gördüğü kadın bir *muvelleh* ise, senelerce yağmura, güneşe karşı korunacak bir şeyi olmadan açık havada yaşayan, gece gündüz hiç oturmada ayakta duran, sorulmadan konuşmayan biri olarak tanıtılmaktadır.⁴⁴ Hindistan'da bulunan Derviş Sîdî el-Muvelleh, basit elbiseler giyen, basit şeyler yiyerek hayatını sürdüren, mücerred yaşayan ve Cuma namazlarına gitmeyen birisi olarak tasvir edilmiştir.⁴⁵ İbnu's-Serrâc ismini vermeden "Konyalı bir *muvelleh*" olarak zikrettiği bir dervişin kurtlanmış köpek eti yediğini kaydetmektedir.⁴⁶ Bu örnekler *muvelleh* dervişleri tanıtırken aynı zamanda onların neden *veleh* kavramı ile ilişkilendirildiğini de dolaylı olarak açıklamaktadır. Zikredilen bu örneklerdeki fiillerin dışında başka eylemler de *veleh* kavramı ile açıklanmıştır. Örneğin İbnu's-Serrâc namazda vecde gelip çılgılık atmaya *veleh* olarak adlandırmıştır.⁴⁷ İbn Teymiyye ise, sema yaptıktan sonra vecd halinde ateşe girenleri, bu eylemlerinden dolayı "*mutevellihûn*" şeklinde isimlendirmiştir.⁴⁸ Ateş üzerinde yürüme başka *muvelleh*lerin de yaptığı bir eylemdir. Digby, Hindistan'daki *muvelleh* dervişlerin öne çıkan faaliyetleri olarak ateş üzerinde yürümelerine atıf yapmıştır.⁴⁹ Uyuşturucu maddeler kullanmakta *veleh* kavramının içine giriyor olsa gerektir. Zira bazı *muvelleh* dervişlerin uyuşturucu maddeler kullandığı öne sürülmektedir.⁵⁰

Tarikat bağı zikredilmeyen bu dervişlere baktığımız zaman, ritüellerinin ve yaşam biçimlerinin yerleşik dinî ve toplumsal yapıya bir muhalefet üzerine inşa edilmiş olduğunu görmekteyiz. Bu muhalefetin yansımaları olan namaz kılmama, oruç tutmama, giyim-kuşam konusunda tiksindirici bir tarz benimseme, temizlik esaslarına riayet etmeme, insanlardan uzakta zorluklar içinde yaşama, çok gülme, vecd halinde ateşe girme, uyuşturucu kullanma,

⁴² İbn Ebî'l-Manşûr, *Risâle*, ss.85, 89.

⁴³ İbn Ebî'l-Manşûr, *Risâle*, s.85.

⁴⁴ İbn Ebî'l-Manşûr, *Risâle*, s.89.

⁴⁵ Digby, "Qalandars and Related Groups," s.67.

⁴⁶ İbnu's-Serrâc, *Tuffâh*, v.211a.

⁴⁷ İbnu's-Serrâc, *Tuffâh*, v.193a-193b.

⁴⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, c.11, s.575. İbn Teymiyye, '*mutevellih*' kelimesini, bu kişilerin gerçek anlamda *muvelleh* olmadıklarına, *muvellehmîş* gibi görünmek istediklerine işaret etmek için kullanmış gibi görünüyor.

⁴⁹ Digby, "Qalandars and Related Groups," s.66.

⁵⁰ Meri, *The Cult of Saints*, s.97.

paradan uzak durma gibi hususlar çoğunlukla *Ḳalenderī* ve *Ḥaydarī* gibi *Melāmī* meşrebe sahip dervişlerde de görülen tavırlardır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, bu dervişlerin hiçbirisi için bir tarikat bağından söz edilmemesidir. Onlar bir tekke veya zaviyeye bağlı dervişlerden ziyade, izbe köşelerde yaşayan bir nevi münzevî bir derviş prototipi çizmektedirler. Tasavvuf literatüründe bu tür dervişler için genelde ‘*meczûb*’ kavramı kullanılmıştır. *Meczûb*, şeyhi olmayan ve doğrudan Allah’a ulaşan dervişleri ifade etmek için kullanılan bir tabirdir.⁵¹ Bundan dolayı *muvelleh* kavramı ile *meczûb* kavramı arasında bir yakınlık olduğunu dile getirmek yanlış olmayacaktır. *Muvelleh* dervişlerle aynı özelliklere sahip bazı dervişlerin, kaynaklarda *meczûb* sıfatı ile yer alması⁵² bu yakınlığı gözler önüne sermektedir. Hatta İbn Tağrıberdî’nin Suleymân et-Turkmânî için aynı anda hem *muvelleh* hem de *meczûb* kavramlarını peşpeşe kullanması⁵³ yakınlıktan öte bir aynılık durumu olduğuna işaret etmektedir. Kavramların işaret ettiği ortak özelliklere dikkat çeken Josef W. Meri, *muvelleh* kavramının *meczûb* velinin farklı bir tipi olarak gözüktüğünü söylemektedir.⁵⁴

Meczûb kavramından kastedilen şey, dervişin sıkıntı çekmeden, gayret sarfetmeden Allah’a ulaştığını vurgulamaktır.⁵⁵ Bunun yanında, kavram tasavvuf literatüründe bir tür ilahî delilik olarak değerlendirilmiştir. Bu dervişler Allah’ın bir lufu olarak, aniden Allah’a çekilme neticesinde akıl kendilerinden alındığı için kendilerinden geçmiş bir halde bir tür delilik içerisinde hayatlarını sürdürürler.⁵⁶ Esasen *muvelleh* tabirinden kastedilenin

⁵¹ El-‘Umerî, *Mesâlik*, c.8, s.219.

⁵² Bkz. Taqıyyuddîn İbn Kâdî Şuhbe, *Târîhu İbn Kâdî Şuhbe*, tah. ‘Adnân Dervîş (Şam: Institut Français de Damas, 1994), c.1, s.560; İbn Tağrıberdî, *el-Menhel*, c.7, s.135; Şemsuddîn es-Sehâvî, *ed-Ḍav’u l-Lâmi’ li-Ehli l-Ḳarni t-Tâsi’* (Beyrut: Dâru Mektebeti l-Hayâh, tsz.), c.6, s.61; ‘Abdulvahhâb eş-Şarâni, *Levâkihu l-Envâr fî Tabakâti l-Ahyâr el-meşhûr bi l-Tabakâti l-Kubrâ*, tah. ‘Abdurrahmân Hasen Maḥmûd (Kahire: Mektebetu l-Âdâb, 2001), c.2, ss.732-734; İbnu l-‘İmâd, *Şezerât*, c.8, s.246. *Ḥaydarîlik*’in kurucusu olan Kuṭbuddîn Ḥaydar’ın da *meczûb* sıfatı ile tavsif olunduğu görülmektedir. Bkz. Devletşâh, *Tezkire-i Devletşâh*, terc. Necati Lugal (İstanbul: MEB Yayınları, 1994), c.1, s.297; Faşîhuddîn Aḥmed Ḥâfî, *Mucmel-i Faşîhi*, tah. Maḥmûd Ferruh (Meşhed: Kitâbfurûş-i Bâstân, 1341), c.2, s.288.

⁵³ İbn Tağrıberdî, *ed-Delîlu ş-Şâfi’ alâ l-Menheli ş-Şâfi*, tah. Fehîm Muḥammed Şeltût (Mekke: Câmî’atu Ummi l-Ḳurâ, 1980), c.1, s.322.

⁵⁴ Meri, *The Cult of Saints*, s.99.

⁵⁵ ‘Abdurrzâk el-Kâşânî, *İştîlâḥātu ş-Süfîyye*, tah. Muḥammed Kemâl İbrâhîm Ca’fer (Kahire: el-Hey’etu l-Mişriyyetu l-‘Âmme li l-Kitâb, 1981), s.77; Refîk el-‘Acem, *Mevsû’atu Muştalahâti t-Taşavvufi l-İslâmî* (Beyrut: Mektebetu Lubnân, 1999), s.246; R. A. Nicholson, “Meczûp,” *MEB İslam Ansiklopedisi*, c.7, s.447; Süleyman Uludağ, “Meczup,” *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c.28, s.285.

⁵⁶ Uludağ, “Meczup,” *DİA*, c.28, s.285.

de bir tür akıl çekilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Ez-Zehebî tabirden kastedilenin bu olduğuna net bir şekilde işaret etmiştir.⁵⁷ Bu akıl çekilmesi durumunu İbnu's-Serrâc daha belirgin şekilde ortaya koymuştur. Ona göre *veleh*, Allah'ta istigrak edip ondan başkasına iltifat etmeme demektir.⁵⁸ Allah'tan başkasına iltifat etmemek ise aklın sınırları dışına çıkmakla varılacak bir haldir. Onun bir keramette belirttiğine göre, Rifâî şeyhi Şemsuddîn el-Musta'cel'e gelen bir zengin şahıs, ondan kendisini *muvelleh* yapmasını istemiştir. Şeyh de isteğini kabul ederek onun aklını almıştır. Zengin şahıs *muvelleh* olduktan sonra ailesini terkedip dünyayla ilişkisini kesmiş ve bir nehre gidip orada suyun içinde yaşamaya başlamıştır.⁵⁹

Tasavvuf literatüründe *mecczûb* kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılan 'mecnûn' tabiri⁶⁰ de *muvelleh* kavramı ile bağlantılı gözükmektedir. İbnu's-Serrâc *muvelleh* ve *mecnûn* kavramlarının eş anlamlı olduğunu söylemektedir.⁶¹ Aynı anlam içeriklerine sahip oldukları için *mecnûn* kavramı *muvelleh* dervişler için sıklıkla kullanılmıştır. Ancak *mecnûn* tabiri genelde tek başına zikredilmeyip birçok *muvelleh* derviş için, akılla ilişkilendirilerek 'uḳalâ'u'l-mecânîn' (*mecnûn*ların akıllıları) şeklinde kullanılmaktadır.⁶² İbn Teymiyye 'uḳalâ'u'l-mecânîn tabirinin *muvelleh*le eş anlamlı olduğunu söylemektedir.⁶³

Ancak *muvelleh*ler için *mecnûn* tabirine ek olarak akıl kavramının iliştilmesi, klasik anlamıyla *mecnûn* tabirinden farklı bir şeyin kastedilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Klasik anlamıyla *mecnûn* tabiri zaten sürekli bir cezbe halinde olmayı, kendinden geçmiş halde yaşamayı ifade etmektedir. Kavrama akıllılar şeklinde bir ek yapılmış olması, *mecnûn* ile *muvelleh* tabiri arasındaki farka işaret etmek için olsa gerektir. Zira *mecnûn* tabiri, dervişin aklının gitmesinin bilinçsizce, farkında olmadan, tamamen kendi iradesi dışında Allah'tan gelen bir çekilme sonucu olduğuna işaret

⁵⁷ Ez-Zehebî, *Tārīhu'l-İslām*, sene: 670-681, s.302.

⁵⁸ İbnu's-Serrâc, *Teşvīk*, v.193a.

⁵⁹ İbnu's-Serrâc, *Teşvīk*, v.122a.

⁶⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Rehber, 1997), s.491.

⁶¹ İbnu's-Serrâc, *Teşvīk*, v.144a. *Veleh* kavramını *mecnûn* tabiri ile açıklayan Farsça sözlükler vardır. Bkz. İbrâhîm ed-Desûkî Şitâ, *el-Mu'cemu'l-Fârisiyyu'l-Kebîr: Fârisî-'Arabî = Ferheng-i Buzurg-i Fârisî: Fârisî-'Arabî* (Kahire: Mektebetu Medbûli, 1992), s.3137.

⁶² Örnek için bkz. Ebû'l-Kâsim en-Neysâbüri, *Akıllı Deliler: Ukalâ'u'l-Mecânîn*, terc. Yahya Atak (İstanbul: Şule, 2002); 'Alî-Şîr Nevâyî, *Nesâyimu'l-Maḥabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve*, haz. Kemal Eraslan (Ankara: TDK Yayınları, 1996), s.377; Ebû'l-Feth el-Yünîni, *Zeylu Mir'âti'z-Zamân*, Li Guo (ed.), *Early Mamluk Syrian Historiography: al-Yünîni's Dhayl Mir'ât al-Zamân* (Leiden: E.J. Brill, 1998) içinde, c.2, s.233.

⁶³ İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetāvā*, c.11, s.12.

etmektedir. Ancak *muvelleh* olarak nitelenen dervişler cezbe haline sema, raks gibi bilinçli şekilde yaptıkları eylemleri neticesinde ulaşmaktadırlar. Kavrama akıllılar tabirinin eklenmesi muhtemelen *muvelleh* dervişlerde cezbe halinin bilinçli eylemler neticesinde oluştuğuna işaret etmek içindir. Kaynaklarda bazen *muvelleh* dervişlerden bahsedilirken onların aklının sabit olduğunun vurgulanması, bu farkı belirtmek için olsa gerektir.⁶⁴ *Muvelleh* dervişler *meclnün* dervişlerde olduğu gibi tam bir delilik hali içinde değildirler. Onların cezbe hali geçici nitelik taşımaktadır. Burada dikkat çekmek gerekir ki, *muvelleh* olarak tanımlanan dervişler içerisinde entelektüel yönü ile temayüz eden kişiler bulunmamaktadır. Bu dervişleri tasvir eden kaynaklar onların ilmî durumları, eğitim seviyeleri gibi hususlara hemen hemen hiç değinmemektedir. Dolayısıyla bu dervişlerin hemen hepsi davranışları ve yaşam biçimleri nedeni ile *muvelleh* olarak vasıflandırılmıştır.⁶⁵

4. Verilerin Değerlendirilmesi

Buraya kadar zikrettiğimiz örnekleri göz önünde bulundurarak, *muvelleh* kavramının kapsamı için şunları söylemek mümkündür: *Muvellehi* Suriye coğrafyasında *Çalenderîlere* verilen bir isim veya lakap olarak değerlendirmek doğru gözükmemektedir. Zira bu sıfatla ilişkilendirilen dervişler incelendiğinde, kavramın *Çalenderîlik* ile sınırlandırılmayacak bir genişliğe sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Şayet böyle bir kabulde bulunulursa, *Çalenderîlik* zımnen bütün muhalif dervişlerin ortak ismi addedilmiş olacaktır ki bu durum doğru bir tespit olmasa gerektir.⁶⁶ Her

⁶⁴ Örneğin Ebü Şâme, *muvelleh* Yûsuf el-Çamîni’den bahsederken onun aklının sabit olduğunu özellikle vurgulama ihtiyacı hissetmiştir. Bkz. Ebü Şâme, *Terâcim*, s.202.

⁶⁵ Bu kaniya istisna teşkil eden tek örnek İbn ‘Arabî’dir. Meri, entelektüel yönü ile öne çıkan ve yaşayış olarak *muvellehlere* benzemediğini bildiğimiz İbn ‘Arabî’nin *muvelleh* olarak anıldığını söylemektedir. Biz İbn ‘Arabî’nin *muvelleh* olarak tanımlandığı iddiasına ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini düşünüyoruz. İddiayı dile getiren Meri, bu bilgiye 10./16. yüzyılda yaşamış İbn Tülün’un eserini kaynak gösterir. Bkz. Meri, *The Cult of Saints*, s.92. Biz eserin Meri’nin kullandığını baskısına ulaşamadık. Dolayısıyla bilgiye kaynak olarak gösterdiği sayfadan bir karşılaştırma yapamadık. Ancak bizim kullandığımız baskıyı taradığımızda İbn ‘Arabî’yi doğrudan *muvelleh* olarak tanımlayan bir bilgiye rastlamadık. Sadece 10./16. yüzyılda yaşamış İbn Hacıb isimli, İbn ‘Arabî’nin görüşlerini benimsemiş bir şahsın bir kısım çevreler tarafından *muvelleh* olarak isimlendirildiğini tespit ettik. Bkz. İbn Tülün, *Mufâkehete l-Hillân*, s.265. Meri’nin muhtemelen burada bahsedilen İbn Hacıb ile İbn ‘Arabî’yi karıştırmış olabileceğini düşünüyoruz.

⁶⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Çalenderîlik* kavramını çok geniş anlamda kullanmakta, neredeyse bütün muhalif karakterli dervişleri bu kavramın içine almaktadır. Bu durum, Ocak’ın *Çalenderîler* kitabına göz atıldığında rahatlıkla görülmektedir. Ahmet Karamustafa ise *Çalenderîlik*’i çok dar bir olgu olarak tanımlamak gerektiğini söylemektedir. Bkz. Ahmet T. Karamustafa, “Yesevilik, Melâmetîlik, Çalenderîlik, Vefâîlik ve Anadolu Tasavvufunun Kökenleri Sorunu,” Ahmet Yaşar Ocak (ed.), *Osmanlı*

şeyden önce bütün muhalif yapısına rağmen *Qalenderîlik*, belli zaviyeleri, şeyhleri ve erkânları ile öne çıkan bir tarikattır. *Muvelleh* sıfatını taşıyan birçok derviş, ikamet ettikleri Şam, Mısır, Konya gibi yerlerde *Qalenderî* veya *Haydarî* tekkesi olmasına rağmen buralarda ikamet etmemekte,⁶⁷ şehrin dışında kendi halinde yaşayan bir derviş portresi çizmektedir. Ayrıca *Rifâîlik* tarikatına mensubiyeti açık olan çok sayıda derviş de *muvelleh* diye nitelendirilmiştir. Dolayısıyla bütün *muvelleh* dervişleri *Qalenderî* olarak kabul etmek, farklı bir tarikata mensup olan *Rifâî muvellehl*erini *Qalenderîlik* tarikatına dahil etmek olacaktır. Bu ise kavram karmaşasını artırmaktan başka anlam taşımayacaktır. Yine kavramı *mecczûbluğun* bir türü olarak açıklamak da eksik bir tanımlama olmaktadır. *Meczûb* veya *meccnûn* diye tanımlayabileceğimiz dervişler kavramın kapsamı içerisine girse de bu şekilde bir sınırlandırma, *Qalenderî* ve *Rifâî* dervişlerin kavramla ilişkilendirilmesini güçleştirmektedir.

Bize göre, *muvelleh* kavramını bir tarikatla ilişkilendirmek onu dar bir kapsama tanımlamak demektir. *Muvelleh*lerle ilgili olarak verilen örnekler bakıldığında, belli bir tarikata işaret edilmediği; esas vurgunun davranışlarına ve ritüellerine yapıldığı görülmektedir. Bunlar özü itibarı ile *Melâmîlik* felsefesine dayanmakta olup toplumun alışmış olduğu dinî pratiklere ve toplumsal yaşam biçimlerine bir muhalefeti içermektedir. Yani *muvelleh* tabiri muhalif dervişlerin bütün tavırlarını içine alan bir şemsiye kavram niteliğindedir. İbnu's-Serrâc *veleh* hasıl olan kişilerden zâhir olan şeylerin, tabiat, istidat ve kabiliyetlere göre farklılık gösterdiğini vurgulayarak farklı tanımlamalara yol açabilecek uygulamaların nasıl *veleh* kavramı içinde değerlendirildiğine dair bize bilgi vermektedir.⁶⁸ O, bazılarının güzelliklere bakmak suretiyle, bazılarının ezgi ve müzik dinlemekle, bazılarının korkutucu şeylerle, bazılarının da bela ve imtihanla

Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler (Ankara: TTK Yayınları, 2005) içinde, s.80. Biz de *Qalenderîlik* kavramının kapsamının daha dar olması gerektiğini düşünmekteyiz.

⁶⁷ Mısır'da ve Şam şehrinde *Qalenderî* zaviyeleri olmasına rağmen Yüfus el-Kamîni, İbrâhîm eş-Şağûri gibi meşhur *muvelleh* dervişlerin buralarla ilişkisine dair kaynaklarda hiçbir bilgi bulunmamaktadır. (Şam'daki *Qalenderîler* tekkesi için bkz. 'Abdulkâdir Muhammed en-Nu'aymî, *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*, tah. Ca'fer el-Hasenî (Kahire: Mektebetu's-Şekâfeti'd-Dîniyye, 1988), c.2, ss.210-212). Yine İbnu's-Serrâc'ın Konya'da yaşadığını zikrettiği bir *muvelleh* derviş, Mevlânâ'nın yaşadığı dönemde Konya'da var olduğu bilinen *Qalenderî* tekkesi ile ilgisi olmayan bir derviş portresi çizmektedir. Konya'daki *Qalenderî* tekkesinin şeyhi Ebû Bekr Niksârî'dir. Eflâkî, Mevlânâ öldüğü zaman bu tekkeye kurban edilmesi için kurbanlıklar gönderildiğini kaydetmektedir. Bkz. Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkibeleri*, terc. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Kabcacı, 2006), s.453. Eğer *muvelleh* kavramı ile kastedilen sadece *Qalenderîler* olsa idi, böyle bir ilişki muhtemelen kaynaklara yansırđı.

⁶⁸ İbnu's-Serrâc, *Teşvîk*, v.143b.

Allah’a ulaştığını, yani *muvelleh* olduğunu savunarak, bu farklı davranış ve ritüeller sonucunda ulaşılan vecd halini *veleh* olarak açıklamıştır.⁶⁹ Onun açıklamasından çıkan sonuç, *muvelleh* ifadesinin belli bir tezahür biçiminin olmadığıdır. Bir *Ḳalenderī* dervişin yarı çıplak dolaşması, bir *Rifāʿī* dervişin ateşle dansı, bir *meczūbun* pislikler içinde yaşaması, bunların hepsi *veleh* halinin yansımaları olarak kabul edilmiştir. Bu itibarla, hangi tasavvufî grup içerisinde bulunursa bulunsun, eğer davranış ve yaşam biçimi itibarı ile alışılmış olana, özünde *melāmet* felsefesine dayanan bir muhalefet hali varsa, o kişinin *muvelleh* olarak isimlendirilmesi mümkün görünmektedir.

Muvelleh ifadesi, muhtemelen ilk olarak tarikat bağı olmayan *meczūb* nitelikli dervişleri nitelemek için kullanılmış; ancak daha sonra bazı müellifler tarafından anlam genişlemesine uğratarak benzer özellikler gösteren *Ḳalenderī*, *Ḥaydarī*, *Rifāʿī* dervişleri için de söz konusu edilmeye başlanmıştır. 7./13. yüzyılda göçler neticesinde Arap topraklarına gelen *Ḳalenderī* ve *Ḥaydarī* dervişlerinin alışılmadık yaşam biçimleri ve dinî pratikleri, benzetme yoluyla *veleh* ifadesi ile açıklanmış olsa gerektir. Zira *veleh* kelimesi sözlükte aşk neticesinde ulaşılan bir şaşkınlık ve hayret halini ifade etmektedir. *Ḳalenderī* ve *Ḥaydarī* dervişleri de tasavvufî meşrepleri itibarı ile aşk yolunu benimsemiş ve bu tercihin bir sonucu olarak muhalif tavırlar göstermişlerdir. Yani *muvelleh* tabirinin onları da içine alan bir genişliğe kavuşması, esasında kelimenin sözlük anlamı ile uygun gözükmemektedir.

Muvelleh tabirinin *meczūbluk* anlamından diğer derviş gruplarını kapsamaya doğru bir anlam genişliğine kavuşma süreci, muhtemelen *Ḳalenderī*, *Ḥaydarī* ve *Rifāʿī* dervişlerine bir koruma kalkını sağlama amacı ile yakından alakalıdır. Zira *Ḳalenderī*, *Ḥaydarī* ve *Rifāʿī* dervişlerindeki bazı tuhaf görünüş ve uygulamaları, bunlara ek olarak bu dervişlerde zaman zaman görülen ibadet alanındaki eksiklikleri dinen açıklamak ve onlara bir tepki yönelmesini önlemek oldukça zordur. *Muvelleh* tabirinin ise ilk olarak *mecnūn* ve *meczūb* adı verilen dervişler için kullanıldığı anlaşılmaktadır. *Mecnūnluk* ve *meczūbluk* aynı zamanda bir tür deliliği ifade ettiği için onların yaptıkları veya yapmadıklarından sorumlu tutulmalarını da önlemektedir. Zira isnad edilen delilikleri sebebi ile onların şeriat karşısındaki sorumlulukları ortadan kalkmaktadır.⁷⁰ *Ḳalenderī*, *Ḥaydarī* ve

⁶⁹ İbnu’s-Serrāc, *Teşvīk*, v.27a.

⁷⁰ Örneğin dönemin ünlü mutasavvıflarından İbn ‘Arabī, akıllı deliler denilen insanlardan sorumluluğun kalktığını söylemektedir. Zira onların yükümlülüklerini anlayabilecekleri bir akılları yoktur. Bu kişiler,

Rifā'î dervişlerinin *muvelleh* tabiri içine alınması, tıpkı *meznûn* ve *meznûblar* gibi, onların da aşırı davranışlarından dolayı dinen sorumlu olmadıkları sonucunu doğal olarak ihsas etmektedir. Bu sebeple olsa gerek, İbn Teymiyye birçok dervişin *muvelleh* kapsamına dahil edilerek şeriat açısından bir koruma kalkanına sahip olmasına karşı çıkmakta ve sık sık akıl çekilmesi ancak bilinçsizce olursa sorumluluk kalkar, bilinçli eylemlerle ulaşılan *veleh* halinde sorumluluk devam eder demektedir.⁷¹ Onun bu iddiası, *muvelleh* kelimesinin kapsamının genişlemesine bir tepki olarak gözükmektedir.

5. Sonuç

Muvelleh tabirine 7./13. yüzyıldan itibaren tarih ve tasavvuf kitaplarında rastlanmaktadır. Tabir çoğunlukla Şam bölgesindeki bazı dervişlerin sıfatı olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla bu bölgede ortaya çıktığı ve buradan İslâm dünyasının değişik bölgelerine yayıldığı anlaşılmaktadır. Kaynaklarda bazı dervişler için *muvelleh* sıfatı kullanılsa da, içeriği hakkında bir tanımlama yapılmamıştır. *Muvelleh* sıfatı verilen dervişlerin özelliklerine bakıldığında, onlarda alışılmış yaşam biçimine ve yerleşik tasavvuf anlayışına muhalif tavır ve davranışların var olduğu gözlemlenmektedir.

Tabir toplum hayatında muhtemelen ilk olarak *meznûb* nitelikli dervişleri nitelemek için kullanılmıştır. Ancak daha sonra Kälenderî, Haydarî ve Rifā'î dervişlerinden *meznûblara* benzer bir şekilde toplum tarafından yadırganan tavırlar gösteren dervişleri tanımlamak için de *muvelleh* ifadesi söz konusu edilmiştir. Kälenderî ve Haydarî dervişleri tasavvufî meşrepleri itibarı ile Horasan ekolü de denilen aşk yolunu benimsemiş tarikatlardır. Horasan ekolü tasavvufu anlama ve yaşama biçimi itibarı ile muhalif bir tavır geliştirmiştir. Dolayısıyla bu tarikatlara mensup dervişlerin hemen hepsini *muvelleh* tabirinin çerçevesine almak mümkündür. Rifā'îlik tarikatı mensuplarına gelince, onların hepsini olmasa bile, Kälenderî-Haydarî dervişlerinin etkilerine maruz kalarak onlara benzer davranışlar gösterenlerini tabirin içine dahil etmek gerekmektedir.

kalplerine gelen ilahî tecelliler nedeni ile akıllarını kaybetmişlerdir. Bkz. Muhyiddin İbnu'l-'Arabî, *el-Fütühâtü 'l-Mekkiyye*, terc. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera, 2007), c.2, ss.260-261. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Michael W. Dols, *Majnûn: The Madman in Medieval Islamic Society*, ed. Diana E. Immisch (Oxford: Clarendon Press, 1992), ss.434-455.

⁷¹ Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmû'ü Fetāvā*, c.11, ss.10-12, 591-602.

Esasında *muvelleh* terimini belli bir tarikatla sınırlandırmak doğru gözükmemektedir. Zira *muvelleh* ifadesi, belli bir tarikat mensubu olmaya değil, yaşam biçimi itibarı ile muhalif bir tavır benimsemeye işaret etmektedir. Bu itibarla, *muvelleh* sıfatının toplumun geneli tarafından yadırganan tavırlar gösteren bütün derviş gruplarını içine alan şemsiye bir kavram niteliğinde olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

- el-'Acem, Refîk. *Mevsû'atu Muştalahâti't-Taşavvufi'l-İslâmî*. Beyrut: Mektebetu Lubnân, 1999.
- Ahmedî. İskender-Nâme. Haz. İsmail Ünver. Ankara: TDK Yayınları, 1983.
- Ahterî, Muştâfâ b. Şemsuddîn el-Çarâhişârî. *Ahterî-i Kebîr*. İstanbul, 1310.
- 'Alî-Şîr Nevâyî. *Nesâyimu'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve*. Haz. Kemal Eraslan. Ankara: TDK Yayınları, 1996.
- el-'Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Maḥmûd b. Ahmed el-Ḥanefî. *'İkdu'l-Cumân fî Târîhi Ehli'z-Zamân*. Tah. Muhammed Muhammed Emin. Kahire: el-Hey'etu'l-Mişriyyetu'l-'Amme li'l-Kitab, 1987.
- el-Bedrî, Ebû Bekr b. 'Abdu'llâh ed-Dimaşkî. *Nuzhetu'l-Enâm fî Meḥāsini'ş-Şâm* (Yazma), Süleymaniye Kütüphanesi-Atıf Efendi, no.1940.
- el-Birzâlî, Ebû Muhammed 'Alemuddîn Kâsim b. Muhammed. *Târîh* (Yazma), Topkapı Sarayı Kütüphanesi-III. Murad, no.2951-2.
- . *el-Vefeyât*. Tah. Ebû Yahyâ el-Kenderî. Kuveyt: Ğarrâs, 2005.
- Câmî, 'Abdurrahmân. *Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds*. Terc. Lâmi'î Çelebi; haz. Süleyman Uludağ Mustafa Kara. İstanbul: Marifet, 2005.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber, 1997.
- Devletşâh. *Tezkire-i Devletşâh*. Terc. Necati Lugal. İstanbul: MEB Yayınları, 1994.
- Digby, Simon, "Qalandars and Related Groups-Elements of Social Deviance in the Religious Life of the Delhi Sultanate of the Thirteenth and Fourteenth Centuries," Yohanan Friedmann (ed.), *Islam in Asia*, c.1, *South Asia* (Kudüs: Magnes Press, 1984) içinde, ss.60-108.
- Dols, Michael W. *Majnûn: The Madman in Medieval Islamic Society*. Ed. Diana E. Immisch. Oxford: Clarendon Press, 1992.
- Ebû Şâme el-Makdisî, Ebû'l-Kâsim Şihabuddîn 'Abdurrahmân. *Terâcimu Ricâli'l-Çarneyni's-Sâdis ve's-Sâbi'*. Tah. Muhammed Zâhid el-Kevşerî. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1974.
- Eflâkî, Ahmed. *Ariflerin Menkabeleri*. Terc. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Kabalcı, 2006.
- Erkan, Arif. *el-Beyân: Araçça-Türkçe Büyük Sözlük*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2006.
- el-Ḥâfî, Faşihuddîn Ahmed b. Celâluddîn Muhammed. *Mucmel-i Faşihî*. Tah. Maḥmûd Ferruḥ. Meşhed: Kitâbfürûş-i Bâstân, 1341.
- İbnu'l-'Arabî, Ebû 'Abdu'llâh Muhyiddîn Muhammed b. 'Alî. *Fütühât-ı Mekkiyye*. Terc. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera, 2007.

- İbnu'l-Cezerî, Ebû 'Abdullâh Şemsuddîn Muhammed b. İbrâhim. *Târîhu Havâdisi'z-Zamân ve Enbâ'ihî ve Vefayâtu'l-Ekâbir ve'l-A'yân min Ebnâ'ihî*. Tah. 'Umer 'Abdusselâm Tedmurî. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, 1998.
- İbn Ebî'l-Manşûr, Şafiyuddîn. *Risâle*. Tah. Denis Gril. Kahire: Institut Français d'Archéologie Orientale, 1986.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebû'l-Faḍl Şihâbuddîn Aḥmed. *Tabşîru'l-Muntebih bi-Tahrîri'l-Muştebih*. Tah. Muḥammed 'Alî en-Neccâr & 'Alî Muḥammed el-Becâvî. Beyrut: el-Mektebetu'l-'İlmiyye, tsz.
- İbnu'l-İmâd, Ebû'l-Felâh 'Abdulḥayy b. Aḥmed. *Şezerâtu'z-Zeheb fî Aḥbâri Men Zeheb*. Beyrut: Dâru İhya'î't-Turâsi'l-'Arabî, tsz.
- İbn Keşîr, Ebû'l-Fidâ' İmâduddîn İsmâ'îl b. 'Umer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Tah. Şidkî Cemîl el-'Atṭâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Faḍl Muḥammed b. Mukerrem el-Enşârî. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut, tsz.
- İbnu's-Serrâc, Ebû 'Abdullâh 'İzzuddîn Muḥammed b. 'Alî ed-Dimaşkî eş-Şâfi'î. *Teşvîku'l-Ervâh ve'l-Kulûb ilâ Zikri 'Allâmi'l-Guyûb* (Yazma), Süleymaniye Kütüphanesi-Amcazâde Hüseyin Paşa, no.272.
- , *Tuffâhu'l-Ervâh ve Miftâhu'l-Erbâh* (Yazma), Princeton Üniversitesi Kütüphanesi-Robert Garrett Bölümü, no.97.
- İbn Sîde, Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. İsmâ'îl. *el-Muḥkem ve'l-Muḥîtu'l-A'zam fî'l-Luġa*. Tah. 'Abdussettâr Aḥmed Ferrâc. Kahire: Ma'hedu'l-Maḥtûṭât bi-Câmi'ati'd-Duveli'l-'Arabiyye, 1968.
- İbn Kâḍî Şuhbe, Ebû's-Şidkî Taḳiyuddîn Ebû Bekr b. Aḥmed. *Târîhu İbn Kâḍî Şuhbe*. Tah. 'Adnân Dervîş. Şam: Institut Français de Damas, 1994.
- İbn Taġrîberdî, Ebû'l-Meḥâsin Cemâlüddîn Yûsuf. *el-Menhelu's-Şâfi ve'l-Mustevfi ba'de'l-Vâfi*. Tah. Muḥammed Muḥammed Emîn. Kahire: el-Hey'etu'l-Mişriyyetu'l-'Âmme li'l-Kitâb, 1984.
- , *ed-Delîlu's-Şâfi 'alâ'l-Menheli's-Şâfi*. Tah. Fehîm Muḥammed Şeltût. Mekke: Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, 1980.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-'Abbâs Taḳiyuddîn Aḥmed b. 'Abdulḥalîm. *Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye*. Tah. 'Abdurrahmân b. Muḥammed b. Kâsim. Medine, 2004.
- İbn Tûlûn, Ebû'l-Faḍl Şemsuddîn Muḥammed b. 'Alî b. Aḥmed eş-Şâliḥî. *Mufâkehetu'l-Hillân fî Havâdisi'z-Zamân*. Tah. Ḥalîl el-Manşûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1998.
- İbnu'l-Verdî, Ebû Ḥafız Zeynuddîn 'Umer b. Muzaffer b. 'Umer. *Tetimmetu'l-Muḥtaşar fî Aḥbâri'l-Beşer*. Tah. Aḥmed Rif'at el-Badrâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1970.
- Karamustafa, Ahmet T. "Yesevîlik, Melâmetîlik, Kalenderîlik, Vefâîlik ve Anadolu Tasavvufunun Kökenleri Sorunu," Ahmet Yaşar Ocak (ed.), *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler* (Ankara: TTK Yayınları, 2005) içinde, ss.61-88.
- el-Kâşânî, Kemâlüddîn 'Abdurrazzâk b. Ebî'l-Ġanâ'im Muḥammed. *İşîlâḥâtu's-Süfiyye*. Tah. Muḥammed Kemâl İbrâhîm Ca'fer. Kahire: el-Hey'etu'l-Mişriyyetu'l-'Âmme li'l-Kitâb, 1981.
- el-Kutubî, Muḥammed b. Şâkir b. Aḥmed ed-Dimaşkî. *Uyûnu't-Tevârîḥ* (Yazma), Süleymaniye Kütüphanesi-Karaçelebizâde, no.4439.
- Lane, E.W. *An Arabic-English Lexicon*. Cambridge: The Islamic Texts Society, 1984.
- Maluf, Louis. *el-Muncid fî'l-Luġa ve'l-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-Maşriq, 1986.
- Massignon, Louis. *Doġuş Devrinde İslâm Tasavvufu*. Terc. Mehmed Ali Aynî; haz. Osman Türer & Cengiz Gündoġdu. İstanbul: Ataç Yayınları, 2006.
- Meri, Joseph W. *The Cult of Saints among Muslims and Jews in Medieval Syria*. Oxford: Oxford University Press, 2002.

- el-Murādī, Ebū'l-Faḍl Muḥammed Ḥalīl b. 'Alī. *Silku'd-Durer fī A'yāni'l-Ḳarni's-Şānī 'Aşar*. Beyrut: Dāru'l-Beş'air el-İslāmiyye, 1988.
- en-Neysābūrī, Ebū'l-Ḳāsim. *Akallı Deliler: Ukalāu'l-Mecānīn*. Terc. Yahya Atak, İstanbul: Şule, 2002.
- Nicholson, R. A. "Meczûp," *MEB İslam Ansiklopedisi*, c.7, s.447-448.
- en-Nu'aymī, 'Abduḳādīr Muḥammed. *ed-Dāris fī Tārīhi'l-Medāris*. Tah. Ca'fer el-Ḥasenī. Kahire: Mektebetu's-Şekāfeti'd-Dīniyye, 1988.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII Yüzyıllar)*. Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- Özdemir, H. Ahmed. *Moğol İstilası: Cengiz ve Hülagü Dönemleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.
- Renard, John. *Historical Dictionary of Sufism*. Lanham: The Scarecrow Press, 2005.
- eş-Şafedī, Şalāḥuddīn Ḥalīl b. Aybek. *A'yānu'l-'Aşr ve A'vānu'n-Naşr*. Tah. 'Alī Ebū Zeyd. Beyrut: Dāru'l-Fikri'l-Mu'aşır, 1998.
- es-Seḥāwī, Şemsuddīn Muḥammed b. 'Abdurrahmān. *ed-Ḍav'u'l-Lāmi' li-Ehli'l-Ḳarni't-Tāsi'*. Beyrut: Dāru Mektebeti'l-Ḥayāh, tsz.
- Steingass, F. *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. Beyrut: Librarie du Liban Publishers, 1998.
- eş-Şarānī, Ebū 'Abdurrahmān 'Abdulvahhāb b. Aḥmed el-Miṣrī. *Levākīhu'l-Envār fī Ṭabaḳāti'l-Aḥyār el-meşhūr bi'ṭ-Ṭabaḳāti'l-Kubrā*. Tah. 'Abdurrahmān Ḥasen Maḥmūd. Kahire: Mektebetu'l-Ādāb, 2001.
- Şitā, İbrāhīm ed-Desūkī. *el-Mu'cemu'l-Fārisiyyu'l-Kebīr: Fārisi-'Arabī = Ferheng-i Buzurg-i Fārisi: Fārisi-'Arabī*. Kahire: Mektebetu Medbūlī, 1992.
- el-'Umerī, Ebū'l-'Abbās Şihābuddīn Aḥmed b. Yaḥyā b. Faḍlullāh. *Mesāliku'l-Ebşār fī Memāliki'l-Emşār: Ṭavā'ifu'l-Fuḳarā' i's-Şūfiyye*. Tah. Bessām Muḥammed Bārūd. Abu Dabi: el-Mecma'u's-Şekāfī, 2001.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet, 1991.
- , "Meczup," *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, c.28, ss. 285-286.
- Wehr, Hans. *A Dictionary of Modern Written Arabic*. London & Beyrut: Librairie du Liban, 1974.
- el-Yūnīnī, Ebū'l-Feth Ḳuṭbuddīn Mūsā b. Muḥammed. *Zeylu Mir'āti'z-Zamān*. Li Guo (ed.), *Early Mamluk Syrian Historiography: al-Yūnīnī's Dhayl Mir'āt al-Zamān* (Leiden: E. J. Brill, 1998) içinde.
- ez-Zebīdī, Ebū'l-Feyḍ Murtaḳā Muḥammed b. Muḥammed. *Tācu'l-'Arūs min Cevāhiri'l-Ḳāmūs*. [Kahire], 1306.
- ez-Zehēbī, Ebū 'Abduḳādīr Şemsuddīn Muḥammed b. Aḥmed. *Tārīhu'l-İslām ve Vefeyātu'l-Meşāhīr ve'l-A'lām*. Beyrut: Dāru'l-Kitābi'l-'Arabī, 1998.
- , *el-İber fī Haber Men Ğaber*. Tah. Ebū Hācer Muḥammed Zağlūl. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1985.

